

И. Дьяченко // Материалы IV Всесоюзного съезда общества психологов. – Тбилиси : Мецниереба, 1971. – С. 85-85.

4. Грановская Р. М. Психологическая защита / Р. М. Грановская. – СПб. : Речь, 2007. – 476 с.

5. Котик М. А. Психология защищенности человека от опасности в профессиональной деятельности : автореф. дис. ... докт. психол. наук / М. А. Котик. – Л. : ЛГУ, 1985. – 19 с.

6. Субботина Л. Ю. Структурно-функциональная организация психологической защиты личности: диссертация... доктора психол наук : 19.00.03 / Лариса Юрьевна Субботина. – Москва, РГБ, 2007. – 283с.

УДК 159.98

Титаренко А.В., начальник курсу факультету ОРС НУЦЗУ

ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ РЯТУВАЛЬНИКІВ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

У статті наведено дані щодо особливостей змін у виразності основних показників внутрішнього локусу контролю рятувальників в залежності від етапу їхнього професіогенезу.

Ключові слова: рятувальник, локус контролю, рівень інтернальності.

В статье приведены данные об особенностях изменений в выраженности основных показателей внутреннего локуса контроля спасателей в зависимости от этапа их профессиогенеза.

Ключевые слова: спасатель, локус контроля, уровень интернальности.

Постановка проблеми. Кожна професія, в тому числі і професія рятувальника висуває свої вимоги до особистості спеціаліста. У зв'язку з цим актуальним є вивчення змін, що виникають в особистості курсантів на різних етапах їх професійної підготовки у вищій за обраною спеціальністю, з точки зору системно стильового підходу до дослідження особистості як багатомірної та багаторівневої, але в той же час цілісної системи. Розгляд особистості в динаміці додає до багатомірної структури особистості ще й вимір, який пов'язаний з різними ситуаціями прояву її активності.

Слід зауважити, що особистість фахівця аварійно-рятувального підрозділу, перш за все, як система соціально важливих індивідуально-психологічних характеристик, формується в процесі багаторівневих професійних відносин та програми спеціального навчання.

Етапи професійного становлення рятувальників проходять на основі загального особистісного розвитку, результатом чого є формування необхідних професійних якостей фахівця або підвищення їх рівня.

Професіогенез особистості має динамічний характер та залежить

від багатьох умов. Основними з них є необхідність відповідати вимогам, які пред'являє професія до фахівця та умови виконання фахівцем завдань за призначенням. Крім того, протягом всього періоду навчання у майбутніх рятувальників змінюються уявлення про професію, трансформується власний образ себе як фахівця, тощо.

Таким чином, з метою дослідження особливостей особистісних змін, які відбуваються з майбутніми фахівцями пожежно-рятувальних підрозділів, нами було проведено дослідження щодо виявлення характеру динаміки внутрішнього контролю курсантів НУЦЗУ під час всього періоду їх навчання.

Мета. Дослідити особливості змін внутрішнього локусу контролю фахівців-рятувальників на різних етапах професіоналізації.

Виклад основного матеріалу. Локус контролю є показником здатності особистості приймати/перекладати відповідальність за те, що відбувається. Виділяють інтернальний та екстремальний локуси контролю. Інтернальний локус контролю свідчить про схильність особистості брати на себе відповідальність; екстернальний тип внутрішнього контролю, навпаки, характеризує людину, яка переносить відповідальність за те, що відбулось на якісь зовнішні обставини [2].

В нашому дослідженні взяли участь 94 курсанти факультету оперативно-рятувальних сил Національного університету цивільного захисту України. Дослідження тривало протягом 5 років з 2004 по 2009 роки. Заміри особливостей локусу контролю курсантів проводились кожного року (з 1 по 5 курс). Крім того, в нашому дослідженні взяли участь 68 фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України, тестування яких тривало протягом трьох років (з 2007 року по 2009 рік).

Вважаємо за потрібне зауважити, що результати за методикою представляються нами за п'ятирівневою шкалою (гіперекстернальність, схильність до екстернальності, нормальний рівень інтернальності, підвищена інтернальність, гіперінтернальність) [2; 4].

Наведемо характеристики зазначених рівнів оцінки.

Гіперекстернальність – характеризується позицією «жертви», визнання абсолютної ролі зовнішніх обставин і випадковостей в житті людини.

Схильність до екстернальності – розглядається як переоцінка ролі зовнішніх факторів і недооцінка власних можливостей в контролі та регуляції ситуації.

Нормальний рівень інтернальності – уявлення про роль особистості та зовнішні фактори, що відбуваються в життєвих ситуаціях, розумно збалансоване.

Підвищена інтернальність – особистість з таким рівнем інтернальності відзначається жагою приймати на себе відповідальність за події, що відбуваються, а також потягом до контролю над ситуацією та керу-

вання нею.

Гіперінтернальність – таким особистостям притаманною є неадекватна переоцінка власних можливостей контролю та керування подіями, ці люди приписують собі виняткові ролі.

Зазначена характеристика шкал дещо утруднює аналіз даних, тому з метою більш достовірного аналізу отриманих даних нами було проведено укрупнення наведених показників шляхом розподілу груп випробуваних за показниками «інтернальність-екстернальність», шляхом знаходження суми за шкалами нормальний рівень інтернальності, підвищена інтернальність, гіперінтернальність – для визначення інтернальних особистостей, та, відповідно, суми за шкалами гіперекстернальність, схильність до екстернальності – для екстернальних особистостей.

У таблиці 1 представлені результати по шкалі загальної інтернальності.

Високий показник за цією шкалою відповідає високому рівню суб'єктивного контролю над будь-якими значимими ситуаціями. Інтернали вважають, що більшість важливих подій в їх житті були результатом власних дій, що вони можуть ними керувати, і, відповідно, відчувають свою відповідальність за ці події і за те, як складається їх життя в цілому. Низький показник за цією шкалою відповідає низькому рівню суб'єктивного контролю. Такі досліджувані не бачать зв'язку між своїми діями та значимими для них обставинами в їх житті, не вважають себе здатними контролювати їх розвиток та впевнені, що більшість їх є результатом випадку або дій інших людей.

Таблиця 1

Динаміка рівня суб'єктивного контролю (загальна інтернальність)

Показники	Курсанти НУЦЗУ					Фахівці АРП		
	I курс	II курс	III курс	IV курс	V курс	I гр.	II гр.	III гр.
Гіперекстернальність	5,1	7,1	14,3	11,9	12,0	9,8	11,8	12
Схильність до екстернальності	50,7	42,8	26,5	27,2	28,0	29,5	27,7	26,0
Нормальний рівень інтернальності	3,4	4,8	18,3	23,8	24,0	21,4	19,8	26,0
Підвищена інтернальність	28,9	31,0	30,8	25,5	18,0	24,6	27,5	26,0
Гіперінтернальність	11,9	14,3	10,1	11,6	18,0	14,7	13,2	10,0

Узагальнюючи отримані дані по цій шкалі можна сказати, що переважна більшість вибірки характеризується інтернальним локусом контролю.

Курсанти першого курсу не вважали себе здатними контролювати значимі події свого життя, але, за період навчання, в них зміцнилась впевненість у власних силах. Це підтверджується тим, що в групі курсантів протягом періоду навчання кількість інтерналів збільшилось на

16%, з 44,0% до 60,0% ($p < 0,05$).

Такі зміни, наблизили курсантську групу до групи фахівців, що проходили службу в аварійно-рятувальних підрозділах. До речі, у останніх кількість інтернальних осіб протягом проведення дослідження залишилась мало змінною (60,7% - на першому році служби і 62,0% - на третьому році).

Серед фахівців першого року служби майже 62% обстежених вважають, що більшість важливих подій в їх житті були результатом власних дій та досягнень, проте, через два роки показник знизився на 9% до 52%. Але, дисперсійний аналіз не показав значимості цієї зміни.

Отже, отримані результати вказують на підвищення рівню інтернальності серед фахівців в процесі проходження служби та у курсантів при переході на наступний курс навчання. Досягнувши певного рівню показники інтернальності залишаються сталими протягом тривалого періоду життєдіяльності особистості.

Шкала інтернальності в сфері досягнень (див. табл.2) показує ставлення особистості до власного успіху та досягнення поставленої мети. Кількість екстерналів (приписують свої успіхи, досягнення та радості зовнішнім обставинам – вдачі, долі або допомозі інших людей) серед всіх груп досліджуваних протягом дослідження є менше половини.

Таблиця 2

**Динаміка рівня суб'єктивного контролю
(інтернальність у сфері досягнень)**

Показники	Курсанти НУЦЗУ					Фахівці АРП		
	I курс	II курс	III курс	IV курс	V курс	I гр.	II гр.	III гр.
Гіперекстернальність	10,2	9,6	20,4	16,9	16,0	6,6	9,2	14,0
Схильність до екстернальності	37,2	33,4	16,3	15,3	22,0	23,0	21,1	16,0
Нормальний рівень інтернальності	8,5	11,9	28,6	25,4	22,0	23,0	18,4	40,0
Підвищена інтернальність	32,2	30,9	24,4	30,6	26,0	32,8	39,5	20,0
Гіперінтернальність	11,9	14,2	10,2	11,8	14,0	14,6	11,8	10,0

Причому, найбільша кількість осіб з екстернальним локусом контролю спостерігалась у курсантів на першому курсі навчання, а також у групі фахівців третього року служби.

За період навчання у курсантів значно виріс рівень інтернальності (підвищена інтернальність, гіперінтернальність). Якщо на початок навчання в Національному університеті цивільного захисту України таких осіб була половина (52%) то на закінчення навчання їх кількість збільшилась до 62%. Отже, це вказує на те, що процес навчання може впливати на впевненість людини у власну спроможність досягати успіху та поставленої мети. В певному розумінні навчальна діяльність має фор-

мувати таку особливість.

Аналізуючи групи фахівців АРП можна зазначити, що кількість осіб з інтернальним локусом контролю знаходиться в межах від 70% . Таким чином бачимо, що тільки не значна частина рятувальників приписують свої успіхи та досягнення не власним силам, а зовнішнім обставинам.

Наступна шкала, інтернальність в сфері невдач (див. табл.3), відображає ставлення особистості до негативних подій у власному житті.

Мається на увазі схильність звинувачувати себе (інтернали), або зовнішні обставини чи інших людей (екстернали).

**Динаміка рівня суб'єктивного контролю
(інтернальність у сфері невдач)**

Показники	Курсанти НУЦЗУ					Фахівці АРП		
	I курс	II курс	III курс	IV курс	V курс	I гр.	II гр.	III гр.
Гіперекстернальність	8,5	28,6	16,3	15,3	14,0	1,6	3,8	4,0
Схильність до екстернальності	47,5	23,8	14,3	28,8	22,0	29,5	27,6	26,0
Нормальний рівень інтернальності	15,3	14,3	16,3	0	12,0	14,8	18,4	20,0
Підвищена інтернальність	22,1	23,8	42,9	42,3	43,0	36,1	32,9	36,0
Гіперінтернальність	6,8	9,5	10,2	13,6	9,0	18,0	17,1	14,0

З результатів видно, що за період навчання в університеті курсанти проходять шлях становлення власної відповідальності за власні ж невдачі в своєму житті. Рівень інтернальності в сфері невдач збільшився з 44% до 64%, такі показники свідчать про те, що майже одна п'ята курсантів, за роки навчання, розвили в собі почуття власного контролю та відповідальності за негативні ситуації у власному житті.

Тим не менш, третина курсантів все ж таки схильні приписувати відповідальність за подібні події іншим людям або несприятливим ситуаціям.

В групі фахівців-рятувальників рівень інтернальності-екстернальності протягом періоду служби в рятувальних підрозділах коливається в межах від 69,0% до 70,0%, тобто, залишається фактично стабільним. Це може вказувати на те, що в даному віці локус контролю є вже сформованим, на відміну, від попередньої групи курсантів, у яких індивідуальні особливості знаходяться в стадії формування.

В групі фахівців першого року служби рівень інтернальності на 13% вищий ніж у фахівців третього року служби, що вказує на деяке зниження з віком власної відповідальності за невдачі, що трапляються.

Наступною є шкала інтернальності в сімейних стосунках (див. табл. 4).

Високі показники означають, що людина вважає себе відповідальною за події в подружньому житті. Низький рівень вказує на те, що суб'єкт вважає причиною значимих ситуацій, що виникли у його сім'ї не себе, а своїх партнерів. З таблиці 4 ми бачимо особливості формування ставлення до відповідальності у сімейних стосунках.

Результати свідчать, що протягом періоду навчання показники за даною шкалою майже не змінилися: трохи більше половини курсантів вважають себе відповідальними за події в сімейному житті.

Фахівці аварійно-рятувальних підрозділів, на відміну від курсантів, відзначаються більшою ($p < 0,05$) відповідальністю за стосунки в по-

дружньому житті. За три роки обстеження рівень відповідальності за сім'ю залишився фактично не змінним (трохи більше 70%).

Шкала інтернальності у сфері виробничих відносин вказує на те, чи вважає людина свої дії важливим фактором в організації власної виробничої діяльності, у відношеннях з колективом, в своєму професійному просуванні (інтернальність), чи, навпаки, має схильність приписувати більшої ваги зовнішнім обставинам, керівництву, колегам по роботі (екстернальність).

Таблиця 4

**Динаміка рівня суб'єктивного контролю
(інтернальність в сфері сімейних стосунків)**

Показники	Курсанти НУЦЗУ					Фахівці АРП		
	I курс	II курс	III курс	IV курс	V курс	I гр.	II гр.	III гр.
Гіперекстернальність	15,3	16,7	8,2	10,2	16,0	14,8	15,8	16,0
Схильність до екстернальності	28,8	21,4	36,7	33,8	32,0	9,8	11,8	12,0
Нормальний рівень інтернальності	18,6	16,7	18,4	15,3	14,0	23,0	23,7	22,0
Підвищена інтернальність	30,5	33,3	20,4	23,7	30,0	44,3	40,8	42,0
Гіперінтернальність	6,8	11,9	16,3	17,0	8,0	8,2	7,9	8,0

Отже, з таблиці 5 ми бачимо деяку тенденцію до зростання інтернальності в цій сфері у курсантів НУЦЗУ. На початку їх навчання в університеті інтернальним локусом контролю відзначалось приблизно 60% з загальної кількості і поступово їх чисельність збільшилась до 73% ($p < 0,05$).

Але, на п'ятому курсі ми можемо спостерігати певне зниження кількості осіб з інтернальним локусом контролю по цій шкалі. Проте, ці зміни не є статистично значимими, а тому їх можна визнати випадковими.

Кількість інтерналів в групі фахівців рятувальних підрозділів протягом дослідження залишається сталою в межах від 69% до 71%, яка майже така ж сама як і у курсантів. Зауважимо, що ці результати трохи дивують, адже з початком самостійної професійної діяльності опитувані схильні вважати себе значним фактором в організації виробничої діяльності. З роками професійної роботи цей показник залишається відносно сталим.

Дані по шкалі інтернальності у сфері міжособистісних стосунків наведені в таблиці 6 і свідчать, про те, що більша частина опитаних, вважають себе спроможними контролювати свої неформальні стосунки з іншими людьми, викликати повагу та симпатію до себе.

За роки курсантського навчання показники за цією шкалою залишились фактично незмінними.

Під час проходження служби переважна половина фахівців (80%)

відзначаються інтернальністю в міжособистісній сфері, що більше ніж у курсантів ($p < 0,05$).

Таблиця 5

**Динаміка рівня суб'єктивного контролю
(інтернальність у сфері виробничих стосунків)**

Показники	Курсанти НУЦЗУ					Фахівці АРП		
	I курс	II курс	III курс	IV курс	V курс	I гр.	II гр.	III гр.
Гіперекстернальність	8,5	7,1	10,2	8,5	10,0	14,8	14,5	12,0
Схильність до екстернальності	30,5	31,0	20,4	18,6	40,0	19,7	17,1	20,0
Нормальний рівень інтернальності	30,5	28,6	24,5	20,3	2,0	14,8	18,4	20,0
Підвищена інтернальність	16,9	19,0	24,5	42,4	40,0	49,2	48,7	26,0
Гіперінтернальність	13,6	14,2	20,4	10,2	8,0	1,6	1,3	22,0

Аналіз даних останньої шкали (інтернальності в сфері здоров'я та хвороби), що наведені в таблиці 7 являють особливий інтерес, оскільки досліджуваними є люди, професійна діяльність яких безпосередньо пов'язана зі збереженням життя за здоров'я постраждалих.

Дисперсійний аналіз показав, що міжгрупова варіація не має значимих змін, а тому її можна визначити як випадкову.

Таблиця 6

**Динаміка рівня суб'єктивного контролю
(інтернальність у сфері міжособистісних стосунків)**

Показники	Курсанти НУЦЗУ					Фахівці АРП		
	I курс	II курс	III курс	IV курс	V курс	I гр.	II гр.	III гр.
Гіперекстернальність	13,6	11,9	14,3	11,9	16,0	19,7	18,4	12,0
Схильність до екстернальності	30,5	26,2	18,4	18,6	16,0	0	0	26,0
Нормальний рівень інтернальності	0	0	34,7	37,3	34,0	12,0	36,1	0
Підвищена інтернальність	32,2	35,7	32,7	0	34,0	35,0	44,3	62,0
Гіперінтернальність	23,7	26,2	0	32,2	0	44,6	0	0

Отримані дані свідчать, що більша частина випробуваних характеризується інтернальним локусом контролю. Тобто, вони вважають, що відповідальність за своє здоров'я лежить безпосередньо на кожній людині і якщо вона хворіє то перш за все шукати причину треба в собі самому, а не в інших людях, чи обставинах (як це роблять екстернали), так само як і одужання в багато чому залежить від власних дій та способу життя, який веде людина.

Проаналізовані дані свідчать про те, що за період навчання в університеті спостерігається збільшення осіб з інтернальним локусом контролю по всім напрямкам життєдіяльності, окрім, сімейних стосунків.

Це пояснюється тим, що переважна більшість курсантів не мають власних сімей і живуть з батьками, а тому ще не мають достатніх уявлень про сімейну відповідальність.

Таблиця 7

**Динаміка рівня суб'єктивного контролю
(інтернальність у сфері здоров'я та хвороби)**

Показники	Курсанти НУЦЗУ					Фахівці АРП		
	I курс	II курс	III курс	IV курс	V курс	I гр.	II гр.	III гр.
Гіперекстернальність	16,9	16,6	16,3	15,3	10,0	11,5	11,8	12,0
Схильність до екстернальності	27,1	28,6	20,4	22,0	16,0	19,7	21,1	32,0
Нормальний рівень інтернальності	0	0	28,6	0	24,0	0	0	0
Підвищена інтернальність	33,9	31,0	34,7	30,5	46,0	39,3	43,4	54,0
Гіперінтернальність	22,0	23,8	0	32,2	4,0	29,5	23,7	14,0

Сталість показників інтернальності в групі рятувальників, які проходили службу в аварійно-рятувальних підрозділах, може свідчити про сформованість незалежності, самостійності та відповідальності за всі сфери власного життя. Отже, зазначена особливість підтверджує наше припущення про сформованість даної індивідуально-психологічної особливості.

Висновки. Отримані в дослідженні данні вказують на наявність динаміки внутрішнього локусу контролю як курсантів НУЦЗУ протягом п'яти років навчання, так і фахівців аварійно-рятувальних підрозділів різних років служби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асмолов А. Г. Психология личности / А. Г. Асмолов. – М. : МГУ, 1990. – 324с.
2. Бажин Е. Ф., Голынкина С. А., Эткинд А. М. Метод исследования уровня субъективного контроля / Е. Ф. Бажин, С. А. Голынкина, А. М. Эткинд // Психологический журнал. – 1984. – Т. 5, № 3. – С. 12–15.
3. Данчева О. В., Швалб Ю. М. Практична психологія в економіці та бізнесі / О. В. Данчева, Ю. М. Швалб. – Київ : Лібра, 1998. – 270 с.
4. Психологические тесты : В 2 т. / А. А. Карелин (ред.). – М. : ВЛАДОС, 1999. – Т.1. – 312с.
5. Психологические тесты : В 2 т. / А. А. Карелин (ред.). — М. : ВЛАДОС, 1999. – Т.2. – 248с.